

Centrum Badań
nad Uprzedzeniami

Postrzegane zagrożenie ze strony mniejszości a stosunek do mowy nienawiści

Michał Wypych

Aleksandra Świderska

Warszawa, luty 2017

Streszczenie

W tym raporcie skupiamy się na kwestii spostrzegania grup obcych (Żydów, Ukraińców, Romów, osób czarnoskórych, muzułmanów i osób homoseksualnych) jako zagrożenia dla grupy własnej. Omawiamy także związki między takim odbiorem grup a stosunkiem do mowy nienawiści do nich skierowanej. Nasze analizy oparte są na danych zebranych w ramach ogólnopolskiego sondażu, przeprowadzonego w 2014 roku na grupie dorosłych i młodzieży ($N = 1007$ i $N = 653$, odpowiednio).

Wymienione grupy są postrzegane przez Polaków jako zagrażające na różnych wymiarach – dobrym przykładem są tu szczególnie Ukraińcy i osoby homoseksualne. Grupy uznawane za zagrożenie dla dobrobytu (zagrożenie realistyczne) nie muszą być równocześnie postrzegane jako zagrożenie dla kultury (zagrożenie symboliczne). Za najbardziej zagrażających stabilności ekonomicznej i bezpieczeństwu Polaków uznawani są Ukraińcy i Żydzi. Ukraińcy postrzegani są jako większe zagrożenie przez osoby dorosłe, a Żydzi – przez młodzież. Z kolei osoby homoseksualne i muzułmanie są postrzegani jako największe niebezpieczeństwo dla wartości Polaków. Osoby homoseksualne stanowią zagrożenie na podobnym poziomie i wśród dorosłych, i młodzieży, ale muzułmanie uważani są za bardziej zagrażających przez młodzież.

Zagrożenie postrzegane ze strony danej grupy mniejszościowej jest jednym z czynników kształtujących stosunek do mowy nienawiści skierowanej do tej mniejszości. Silniejsze związki zaobserwowano dla zagrożenia symbolicznego. Poczucie, że grupa obca zagraża wartościom, silniej wpływało na stosunek do mowy nienawiści niż obawa, że przedstawiciele mniejszości zagrażają pracy Polaków. Silniejsze związki występują również między postrzeganym zagrożeniem a chęcią zakazu nienawistnych wypowiedzi niż między zagrożeniem a postrzeganą obraźliwością stwierdzeń.

Summary

Perceived threat from an outgroup is one of many factors influencing attitudes towards hate speech. It can be divided into realistic threat, which concerns general welfare and economic stability, and symbolic threat, which refers to values and culture.

Levels of perceived threat from minorities such as Jews, Ukrainians, Romani, Black people, homosexuals and Muslims differ among Poles, as shown by the results of analyses conducted on data collected in a national opinion poll from 2014. Ukrainians and Jews were perceived as the highest realistic threats with Ukrainians seen as more threatening by adults (over 18 years old) and Jews by youth (16 to 18 years old). Homosexuals and Muslims were considered the least threatening to jobs and welfare. On average, youth perceived minorities as higher realistic threat than adults.

However, Muslims and homosexuals were seen as the highest symbolic threats with Muslims perceived as more threatening by youth and homosexuals seen as equally threatening by adults and youth. Black people and Ukrainians were considered as the lowest symbolic threat. No significant differences in average perceived symbolic threat were found between young and adult Poles.

Perceived offensiveness and will to prohibit hate speech are connected with perceived threat from outgroups. All relationships were negative (the higher perceived threat, the lower perceived offensiveness and will to prohibit hate speech) and ranged from -0,087 (realistic threat and will to prohibit hate speech in youth) to -0,305 (symbolic threat and will to prohibit hate speech in adults). Correlations were stronger with symbolic than with realistic threat.

Postrzegane zagrożenie ze strony mniejszości a stosunek do mowy nienawiści

Jak można zranić kogoś w mowie? Pewne określenia mogą boleć równie silnie, co fizyczny cios (Butler, 2010; Eisenberg, Lieberman 2004). Przykładem raniącego języka jest mowa nienawiści. Jedną z definicji mowy nienawiści określa ją jako wszelkie formy wypowiedzi rozpowszechniające, nawołujące do lub usprawiedliwiające rasową nienawiść, ksenofobię, antysemityzm i inne formy nienawiści opartej na nietolerancji (Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R/97/20). Reprezentanci grup mniejszościowych, przeciw którym mowa nienawiści jest skierowana, postrzegają ją jako obraźliwą i popierają zakaz jej używania (Bilewicz, Marchlewska, Soral, Winiewski, 2014). Jednak wciąż wiele osób dopuszcza używanie obraźliwego języka.

Jednym z czynników wpływających na akceptację mowy nienawiści jest poczucie zagrożenia ze strony danej grupy. Dobrym przykładem w tym kontekście są uchodźcy. Badania pokazują, że uchodźcy są często postrzegani jako zagrożenie dla bezpieczeństwa (Hall, Mikulska-Jolles, 2016). Z kolei uznanie bezpieczeństwa za istotną wartość może prowadzić do postaw przeciwnych przyjmowaniu uchodźców. Pojawiają się również argumenty mówiące, że uchodźcy to tak naprawdę emigranci ekonomiczni, którzy będą zabierać pracę Polakom (Potkańska, Baczyński-Sielaczek, 2015). Co więcej, niebezpieczeństwo, jakie stanowią uchodźcy, jest także postrzegane na bardziej symbolicznym poziomie – jako zagrożenie dla kultury i wartości. W innym badaniu, 17% osób deklarowało, że obawia się napływu imigrantów do Polski w związku ze wzrostem konkurencji na rynku pracy, a aż 65% w związku z różnicą wyznaniową (Workservice, 2016). To, czy jakaś grupa jest postrzegana jako zagrożenie dla bezpieczeństwa i dobrobytu i dla światopoglądu wpływa na język używany wobec tej grupy i na akceptowalność mowy nienawiści w nią wymierzonej.

W 2014 roku Centrum Badań nad Uprzedzeniami przeprowadziło ogólnopolski sondaż, którego celem było sprawdzenie, jaki jest stosunek Polaków do mowy nienawiści skierowanej przeciw mniejszościom. Respondenci oceniali stopień obraźliwości nienawistnych wypowiedzi skierowanych do Żydów, Ukraińców, Romów, osób czarnoskórych, muzułmanów i osób homoseksualnych. Respondenci deklarowali również stopień poparcia dla zakazu używania mowy nienawiści. W sondażu wzięli udział dorośli – osoby powyżej 18 roku życia ($N = 1007$) oraz młodzież w wieku od 16 do 18 lat ($N = 653$). Oprócz pytań dotyczących stosunku do mowy nienawiści, dorosłym i młodzieży zadano pytania pomagające ustalić, jakie uogólnione postawy wobec mniejszości przybierają Polacy. Zmierzono na przykład poziom postrzeganego zagrożenia ze strony członków grup mniejszościowych.

Główne wyniki zostały wcześniej opisane w raporcie Bilewicz, Marchlewskiej, Sorala i Winiewskiego (2014). Autorzy skoncentrowali się na ewaluacjach obraźliwości oraz chęci zakazu mowy nienawiści wobec wyżej wymienionych mniejszości oraz na czynnikach kształtujących określone postawy. Opisano między innymi związki postrzeganego zagrożenia ze strony poszczególnych mniejszości z reakcjami na mowę nienawiści względem tych grup. W raporcie nie podano jednak poziomu postrzeganego zagrożenia ze strony poszczególnych mniejszości. Pominęto też związek między średnim poziomem postrzeganego zagrożenia ze strony wszystkich mniejszości a stosunkiem do mowy nienawiści. Opisanie tego związku jest celem tego raportu. Podsumowując, staramy się w nim odpowiedzieć na następujące pytania:

1. Jaki jest poziom postrzeganego zagrożenia ze strony poszczególnych mniejszości?
2. Jaki jest związek między postrzeganym zagrożeniem a stosunkiem do mowy nienawiści?

Postrzegane zagrożenie ze strony mniejszości

Poczucie zagrożenia gra istotną rolę w stosunkach międzygrupowych. Może prowadzić do odmawiania człowieczeństwa przedstawicielom grupy obcej, faworyzowania grupy własnej, (Kofta, Bilewicz, 2011) oraz silniejszych uprzedzeń - negatywnych reakcji wobec grup obcych (Allport 1954; Bukowski, Winiewski, 2011). Postrzegane zagrożenie ze strony grupy obcej (w tym wypadku mniejszości) można podzielić na realistyczne i symboliczne (Stephan, Stephan, 2000).

Zagrożenie realistyczne dotyczy niebezpieczeństwa utraty ekonomicznej stabilności i fizycznego dobrobytu grupy. Postrzeganie grupy jako zagrożenia na tym wymiarze może prowadzić np. do obaw związanych z zabieraniem miejsc pracy przez przedstawicieli tej grupy. Na przykład w Polskim Sondażu Uprzedzeń z 2013 roku 54% badanych zgodziło się ze twierdzeniem, że imigranci zabierają Polakom miejsca pracy (Soral, Hansen, Bilewicz, 2013). Osoby czujące takie zagrożenie ze strony np. uchodźców mogą obawiać się zakłócenia spokoju, napadów lub wzrostu podatków, z których finansowano by pomoc dla imigrantów (Hall, Mikulska-Jolles, 2016). Poczucie zagrożenia realistycznego jest powodowane między innymi przez poczucie braku kontroli nad obecną sytuacją, historię wcześniejszych konfliktów grupowych oraz poczucie, że grupa własna jest w gorszej sytuacji lub ma niższą sprawczość niż grupa obca (Stephan, Ybarra, Morrison, 2009).

Zagrożenie symboliczne jest związane z poczuciem, że wartości wyznawane przez grupę obcą zagrażają tym wyznawanym przez grupę własną, co może mieć związek na przykład z rozprzestrzenianiem się innych religii (Hall, Mikulska-Jolles, 2016). Wysokiego poziomu zagrożenia symbolicznego można spodziewać się u osób, które postrzegają własne wartości jako diametralnie różne od wartości przedstawicieli grupy obcej, mają silną potrzebę porządku oraz podporządkowują się władzom (Stephan, Ybarra, Morrison, 2009). Należy zaznaczyć, że zarówno zagrożenie realistyczne, jak i symboliczne, dotyczy postrzeganego, a nie faktycznego zagrożenia ze strony danej grupy.

Poziom postrzeganego zagrożenia realistycznego mierzono następującym pytaniem:

Czy obecność <nazwa mniejszości> w Polsce zmniejsza szansę na znalezienie pracy przez Polaków?

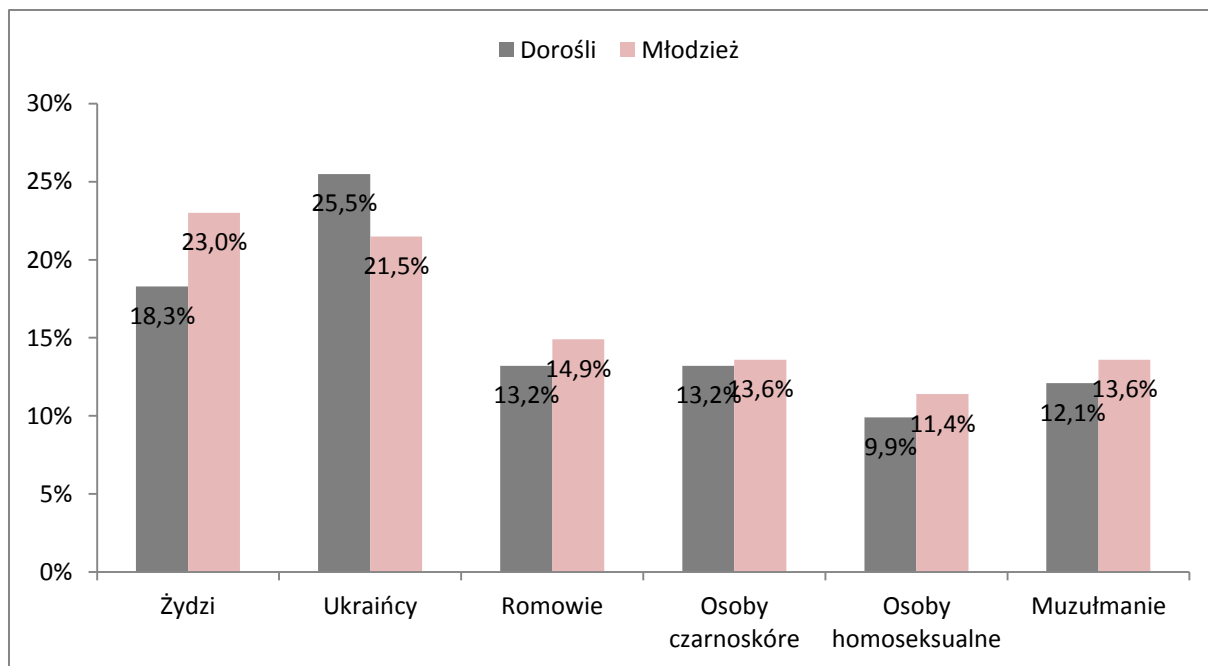
Zagrożenie symboliczne natomiast było mierzone przy pomocy pytania:

Czy wartości <nazwa mniejszości> zagrażają wartościom wyznawanym przez Polaków?

Respondenci odpowiadali na powyższe pytania na 7-stopniowej skali, na której 1 oznaczało *zdecydowanie nie*, a 7 - *zdecydowanie tak*.

Postrzegane zagrożenie realistyczne

Najwyższy poziom zagrożenia realistycznego zaobserwowano w przypadku mniejszości ukraińskiej i żydowskiej, a najniższy wobec osób homoseksualnych i muzułmanów. Blisko 26% dorosłych i 22% młodzieży udzieliło zdecydowanie pozytywnej odpowiedzi na pytanie, czy Ukraińcy zmniejszają szanse Polaków na znalezienie pracy. Na analogiczne pytanie dotyczące Żydów 18% dorosłych oraz 23% młodzieży odpowiedziało twierdząco. W stosunku do osób homoseksualnych pozytywnie odpowiedziało 10% dorosłych oraz 11% młodzieży, a do muzułmanów odpowiednio 12% i 14%. Dokładne rozkłady odpowiedzi na pytanie dotyczące zagrożenia realistycznego ze strony mniejszości z podziałem badanych na dorosłych i młodzież przedstawiono na Rycinie 1. Odpowiedzi pozytywne, czyli od 5 (*raczej tak*) do 7 (*zdecydowanie tak*), zostały zsumowane.

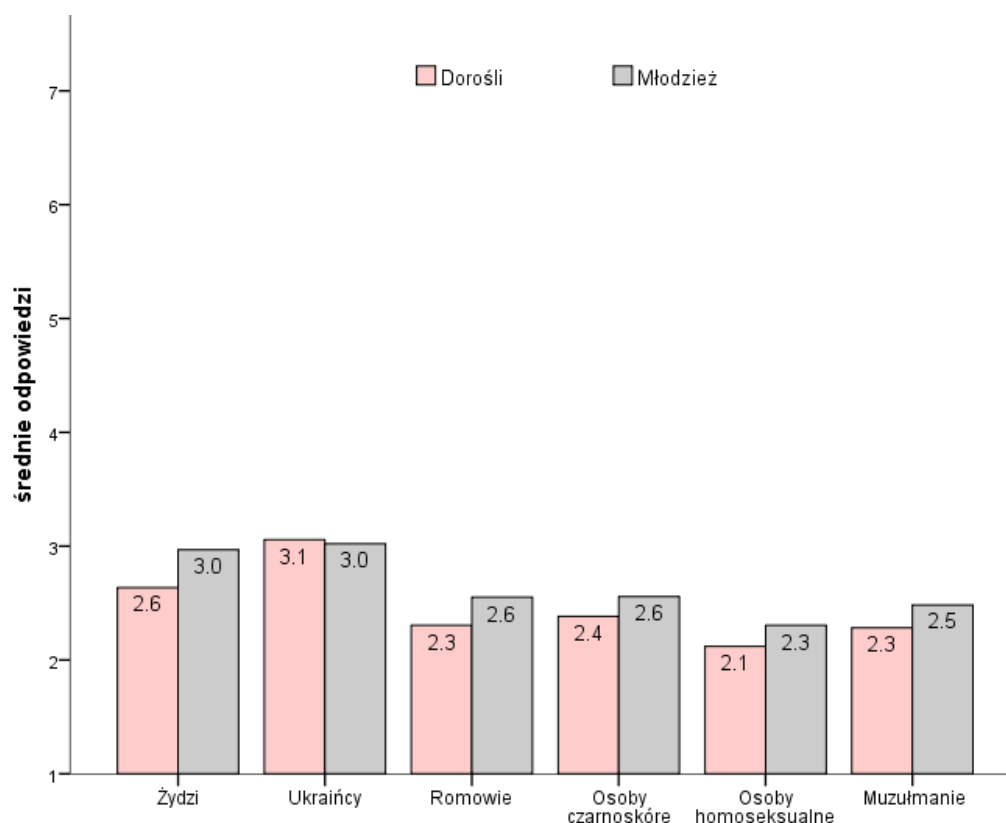

Rycina 1. Odsetek dorosłych i młodych Polaków, którzy uznali, że mniejszości zmniejszają szanse Polaków na znalezienie pracy.

Odpowiedzi uśredniono dla każdej mniejszości. Pozwoliło to przeanalizować różnice między dorosłymi a młodzieżą w poziomie średniego postrzeganego zagrożenia realistycznego ze strony poszczególnych mniejszości uwzględnionych w badaniu (zobacz Ryc. 2.).

Jako grupa najbardziej zagrażająca postrzegana była mniejszość ukraińska oraz żydowska. Osoby homoseksualne były postrzegane jako najmniej zagrażające pracy Polaków. Dorośli i młodzież postrzegali największe zagrożenie ze strony Żydów i Ukraińców, najmniejsze ze strony osób homoseksualnych. Istnieją jednak pewne różnice w postrzeganym zagrożeniu ze strony poszczególnych grup między młodzieżą a dorosłymi. Największe różnice występują w przypadku mniejszości żydowskiej i romskiej¹. Dorośli bardziej obawiali się zarówno Żydów, jak i Romów. Najbardziej zbliżone wyniki zaobserwowano w przypadku Ukraińców.

¹W testach Manna Whitneya istotne statystycznie różnice między dorosłymi a młodzieżą zachodzą w przypadku mniejszości żydowskiej, romskiej, czarnoskórej, homoseksualnych oraz muzułmańskiej ($p < 0,001$).

Rycina 2. Średnie postrzegane zagrożenie realistyczne ze strony poszczególnych mniejszości

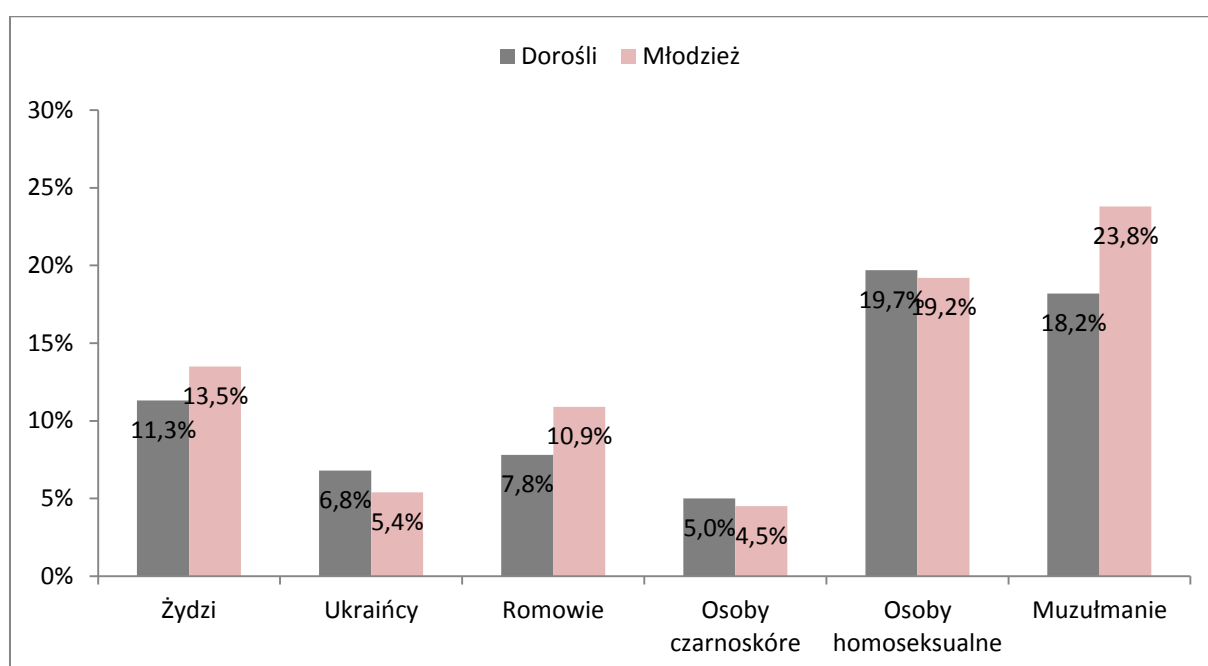
Aby porównać grupy dorosłych i młodzieży pod względem postrzeganego zagrożenia realistycznego stworzono zbiorczy wskaźnik przez uśrednienie odpowiedzi na pytania dotyczące postrzeganego zagrożenia realistycznego ze strony wszystkich mniejszości. Średnie postrzegane zagrożenie realistyczne wyniosło 2,45 u dorosłych i 2,65 u młodzieży. Wyniki analizy pokazały, że młodzież średnio postrzegała mniejszości jako większe zagrożenie stabilności ekonomicznej i dobrobytu².

Postrzegane zagrożenie symboliczne

Zagrożenie symboliczne dotyczy innego wymiaru niebezpieczeństw – tych związanych z wartościami i kulturą. Osoby homoseksualne i muzułmanie byli postrzegani jako najbardziej zagrażający symbolicznie. Na pytanie, w jakim stopniu muzułmanie zagrażają wartościom Polaków, 18% dorosłych i 24% młodzieży udzieliło pozytywnej odpowiedzi. W stosunku do

²W teście Manna Whitneya różnica okazała się istotna statystycznie na poziomie $p < 0,01$.

mniejszości homoseksualnych, prawie 20% dorosłych i 19% młodzieży udzieliło pozytywnej odpowiedzi. Najniższy poziom zagrożenia symbolicznego deklarowano w przypadku Ukraińców (7% pozytywnych odpowiedzi u dorosłych i 5% u młodzieży) i osób czarnoskórych (po 5% pozytywnych odpowiedzi u dorosłych i młodzieży). Dokładne rozkłady odpowiedzi na pytanie dotyczące zagrożenia symbolicznego ze strony mniejszości z podziałem badanych na dorosłych i młodzież podano poniżej (zob. Ryc. 3). Jak wcześniej, odpowiedzi od 5 (*raczej tak*) do 7 (*zdecydowanie tak*) zostały zsumowane.

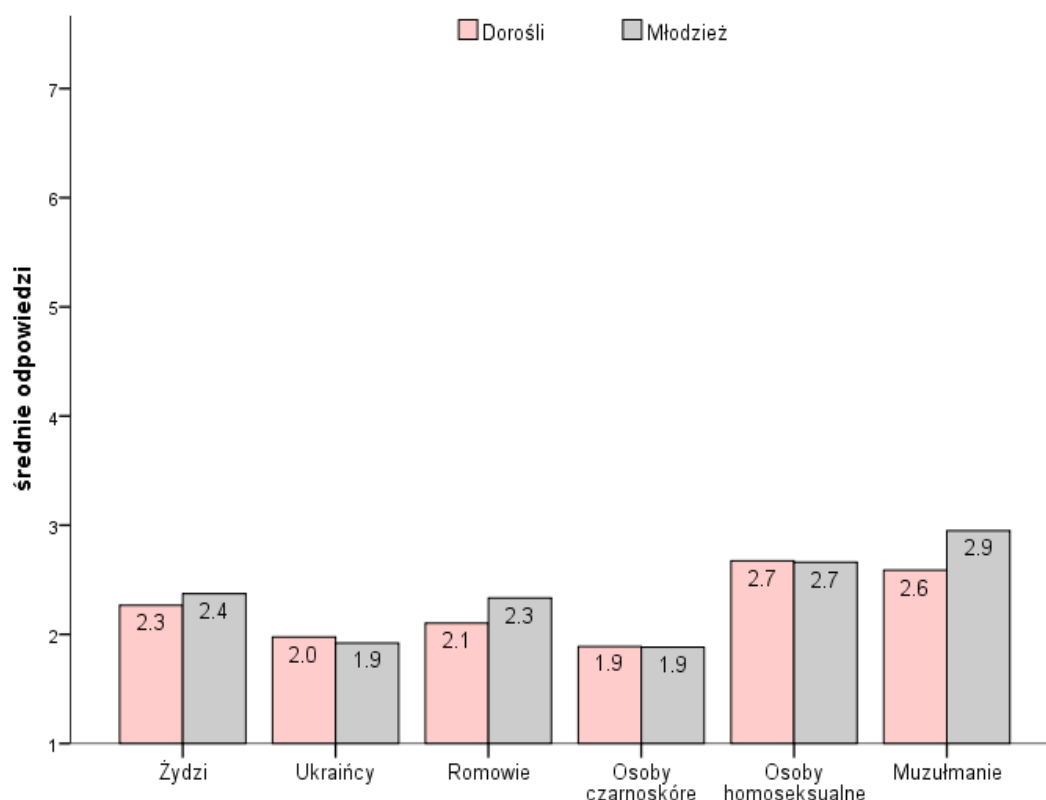

Rycina 3. Odsetek dorosłych i młodych Polaków uznających poszczególne mniejszości za zagrażające wartościom Polaków

Wyniki uśrednione dla każdej mniejszości wykorzystano do porównania postrzeganego zagrożenia symbolicznego między młodzieżą a dorosłymi (zobacz Ryc. 4.).

Mniejszość muzułmańska oraz osoby homoseksualne były postrzegane jako największe zagrożenie dla wartości i obyczajów. Z kolei poziom postrzeganego zagrożenia symbolicznego okazał się najniższy w przypadku osób czarnoskórych i Ukraińców. Podobnie jak w przypadku zagrożenia realistycznego, można zaobserwować też różnice i podobieństwa

między dorosłymi i młodzieżą. Największa różnica wystąpiła w postrzeganym zagrożeniu ze strony muzułmanów³. Dorośli postrzegali ich jako bardziej zagrażających. Z kolei najbardziej podobnych odpowiedzi dorośli i młodzież udzielili w przypadku osób czarnoskórych i osób homoseksualnych.

Rycina 4. Średnie postrzegane zagrożenie symboliczne ze strony poszczególnych mniejszości

Uśrednienie odpowiedzi na pytania o zagrożenie symboliczne ze strony każdej grupy mniejszościowej pozwoliło na stworzenie ogólnego wskaźnika średniego postrzeganego zagrożenia symbolicznego ze strony wszystkich grup. Wskaźnik ten został użyty do porównania grup dorosłych i młodzieży pod względem postrzeganego zagrożenia symbolicznego. Poziom średniego postrzeganego zagrożenia symbolicznego wyniósł 2,34 u młodzieży i 2,22 u dorosłych.

³W testach Manna Whitneya istotne statystycznie różnice między dorosłymi a młodzieżą zachodzą w przypadku mniejszości j romskiej, muzułmańskiej ($p < 0,001$) oraz żydowskiej ($p < 0,05$).

Poziom postrzeganego zagrożenia realistycznego był ogólnie wyższy niż symbolicznego zarówno w przypadku młodzieży⁴, jak i dorosłych⁵. Młodzież postrzegała wyższy poziom obu typów zagrożenia niż dorośli, ale tylko dla zagrożenia realistycznego zaobserwowano istotną statystycznie różnicę.

Jako największe zagrożenie realistyczne uznani zostali Ukraińcy i Żydzi, a najmniejsze – osoby homoseksualne i muzułmanie. Jednocześnie osoby homoseksualne i muzułmanie byli ocenieni jako największe zagrożenie symboliczne. Najmniej zagrażający symbolicznie okazali się Ukraińcy i osoby czarnoskóre. Zatem Ukraińcy byli postrzegani jako grupa stwarzająca zagrożenie utraty pracy przez Polaków (wysoki poziom postrzeganego zagrożenia realistycznego), ale nie stanowiąca zagrożenia dla wartości (niski poziom zagrożenia symbolicznego). Odwrotnie postrzegane były osoby homoseksualne i muzułmanie - za zagrażające wartościom i kulturze, ale nie pracy.

Ogólny wskaźnik zagrożenia a stosunek do mowy nienawiści

Jedną z reakcji na poczucie zagrożenia są silniejsze uprzedzenia, które są związane z większym przyzwoleniem na mowę nienawiści (Bilewicz, Marchlewska, Soral, Winiewski, 2014). Aby zbadać ten związek sprawdzono powiązanie ogólnych miar postrzeganego zagrożenia realistycznego i symbolicznego ze wskaźnikami reakcji na mowę nienawiści: postrzeganą obraźliwością i poparciem zakazu krzywdzących wypowiedzi.

Do pomiaru poziomu *postrzeganej obraźliwości* i *chęci zakazu* wykorzystano po 3 wypowiedzi dotyczące każdej mniejszości. Wypowiedzi wykorzystywane w badaniu były

⁴ średnie zagrożenie realistyczne $M = 2,45$; średnie zagrożenie symboliczne $M = 2,34$

⁵ średnie zagrożenie realistyczne $M = 2,65$; średnie zagrożenie symboliczne $M = 2,22$

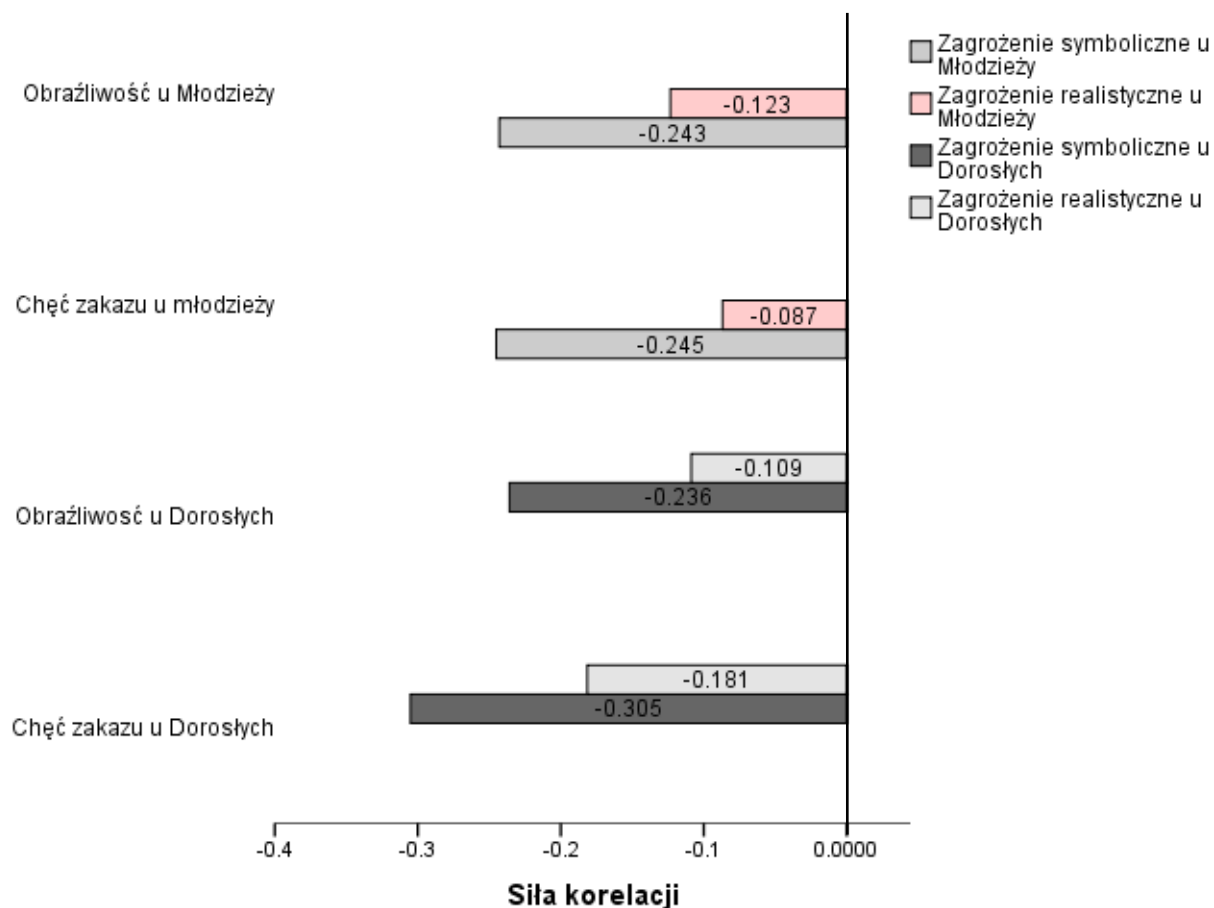
wybrane z grupy rzeczywistych stwierdzeń na podstawie ocen przedstawicieli mniejszości, których wypowiedzi te dotyczyły. Wybrano wypowiedzi oceniane jako najbardziej ekstremalne – postrzegane jako najbardziej obraźliwe i częściej określane jako takie, których powinno się zakazać. Jedna wypowiedź była przykładem typowej mowy nienawiści, jedna racjonalizującej (uwzględniającej elementy uzasadnienia twierdzenia); ostatnia pochodziła od osoby publicznej. Przykładowe wypowiedzi wykorzystane w badaniu podano poniżej:

-
- 1. W przypadku Żydów i wrogięgo stosunku do nich, to jest tylko realna ocena poczynąń tych wszarzy i faszystów Dawidowych.*
 - 2. Ukraińcy umieją co najwyżej mordować bezbronne kobiety i dzieci.*
 - 3. U nas takie złodziejstwo to jednak jakieś odstępstwo od reguły, u cyganów to norma.*
-

Uczestników badania proszono, by każdą z trzech wypowiedzi adresowanych do danej mniejszości ocenili pod względem obraźliwości. Następnie respondenci wskazywali, w jakim stopniu poparliby zakaz używania mowy nienawiści.

Odpowiedzi na pytania dotyczące obraźliwości i poparcia dla zakazu powyższych wypowiedzi uśredniono tworząc ogólne miary. Zbadano związek między ogólnymi miarami postrzeganego zagrożenia realistycznego i symbolicznego a wskaźnikami stosunku do mowy nienawiści u dorosłych i młodzieży⁶. Wszystkie związki okazały się ujemne. Oznacza to, że im większy poziom postrzeganego zagrożenia, tym mniejsza postrzegana obraźliwość i poparcie dla zakazu wypowiedzi, a zatem większe przyzwolenie na mowę nienawiści. Związki te przedstawiono poniżej (Ryc. 5.).

⁶ Wszystkie związki okazały się istotne statystycznie na poziomie $p < 0,01$.

Rycina 5. Związki między ogólnym postrzeganym zagrożeniem realistycznym i symbolicznym z podziałem na młodzież i dorosłych a wskaźnikami stosunku do mowy nienawiści.

Bibliografia

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., Winiewski, M. (2014). *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.

Bukowski, M., Winiewski, M. (2011). Emocje międzygrupowe a stereotypy i zagrożenia społeczne: Co jest przyczyną a co skutkiem uprzedzeń? W: M. Kofta i M. Bilewicz (red.), *Zagrożenie psychologiczne a postawy wobec obcych* (s. 40-59). Warszawa: PWN.

Butler, J.(2010). *Walczące słowa. Mowa nienawiści i polityka performatywu* (tłum. A. Ostolski). Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Eisenberg, N. I., Lieberman, M. D., (2004). Why rejection hurts: A common neural alarm system for physical and social pain. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(7), 294-300.

Hall, D., Mikulska-Jolles, A.(2016). *Uprzedzenia, strachczy niewiedza? Młodzi Polacy o powodach niechęci do przyjmowania uchodźców*. Warszawa: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.

Kofta, M., Bilewicz, M. (2011). Wprowadzenie. Zagrożenie psychologiczne a stosunki międzygrupowe: Nowe idee. W: M. Kofta i M. Bilewicz (red.), *Zagrożenie psychologiczne a postawy wobec obcych* (s. 7-20). Warszawa: PWN.

Potkańska, D., Baczyński-Sielaczek, R. (2015). O kryzysie uchodźczym. Pobrane z: <http://www.ceo.org.pl/pl/migracje/o-Kryzysie-uchodzczy>

Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R/97/20. Pobrane 11.01.2016 z [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf)

Soral, W., Hansen, K., Bilewicz, M. (2013). *Stosunek Polaków do imigrantów oraz jego korelaty – na podstawie Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2013*. Pobrane 2.12.2016 z <http://cbu.psychologia.pl/pl/publikacje/raporty-z-badan>

Stephan, W. G., Stephan, C. W.(2000). An integrated threat theory of prejudice. W: S. Oskamp (red.), *Reducing Prejudice and Discrimination: The Claremont symposium on applied social psychology* (s. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Stephan, W. G., Ybarra, O., Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. W: T. D. Nelson (red.), *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (s. 43-60). New York, NY: Psychology Press.

Workservice, (2016). *Migracje zarobkowe Polaków IV*. Pobrane 21.11.2016 z <http://www.workservice.pl/Centrum-prasowe/Raporty/Raport-Migracyjny/Migracje-zarobkowe-Polakow-IV-maj-2016>